

Ceramika siwa i czarna pogranicza polsko-litewskiego

MGR JAROSŁAW WOWAK

Ceramika ludowa jest jedną z form wyrazu artystycznego, która w XXI w. przeżywa swoje odrodzenie. Wielu artystów, i to nie tylko ludowych, sięga do starych i sprawdzonych metod wytwarzania różnego rodzaju przedmiotów z gliny. Z jednej strony jest to typowy powrót do garncarstwa, a z drugiej alternatywa dla sztuki współczesnej, która wśród ludzi różnych profesji (etnografów, archeologów, miłośników twórczości ludowej) staje się elementem eksperymentu i poszukiwania nowych form wyrazu, a także źródłem dochodu.

Zakres ludowej twórczości ceramicznej jest bardzo rozległy – obok typowych form naczyniowych przeznaczonych do codziennego użytku obejmuje wyroby związane z architekturą, plastyką figuralną, galanterią ceramiczną, ozdobami, biżuterią itp.

Ceramika, która powstaje na pograniczu polsko-litewskim, szczególnie w rejonie Czarnej Wsi Kościelnej (obecnie woj. podlaskie) i w Merkinė (Litwa – region Varėna czy Park Narodowy Dzūkija) oraz w powiatach sejneńskim i suwalskim (sporadycznie) charakteryzuje się przede wszystkim kolorem czerepu – charakterystycznym dla danego regionu oraz rodzaju wykonanego wyrobu. Warto przybliżyć wybrane elementy kultury mniejszości litewskiej na ziemiach polskich – szczególnie ceramikę jako jedno z najważniejszych i najstarszych rzemiosł oraz jako sztukę, w której dana społeczność może wyrazić i zaprezentować siebie.

Barwa srebrzystoszara jest wyznacznikiem wyrobów glinianych z terenów Polski wschodniej, popularnie zwanych siwakami, czyli naczyniami nieszkliwionych, które w zależności od rodzaju gliny i drewna używanego do wypału nabierają w atmosferze redukcyjnej różnych odcieni szarości. Natomiast barwa czarna typowa jest dla wyrobów wypalanych na Litwie, znanych jako „juodoji ceramika” (czarna ceramika), czyli naczyń gliniane nieszkliwione, które przy zastosowaniu odmiennej technologii uzyskują odcień głębokiej czerni. Na Litwie wypalane są także naczynia o barwie ciemnoszarej, zbliżonej do czarnej – określane są jako „gliniaki”. W Polsce pojawiają się czasem siwaki o barwie prawie czarnej.

Głównym kryterium produkcji naczyń była ich funkcjonalność. Przeznaczone były przede wszystkim do gotowania (po wypale w wysokiej temperaturze dobrze znosiły ogień) oraz do przechowywania substancji płynnych (mleka, oleju, tłuszczu, wody) i żywności (mięsa).

RYŚ HISTORYCZNY

Ceramika na terenach Polski północno-wschodniej

Pierwsze wzmianki dotyczące wyrobów glinianych na Podlasiu odnajdujemy już w młodszej epoce kamiennej, kiedy to przemianom podstaw gospodarczych sprzyjał rozwój technik rękodzielniczych. Pojawiło się tkactwo i garncarstwo. Naczynia lepiono

Jarosław Wowak

Absolwent Wydziału Filologiczno-Historycznego Uniwersytetu w Gdańsku. Nauczyciel w szkołach ponadgimnazjalnych. Zajmuje się badaniem kultury i tradycji mniejszości narodowych na pograniczu polsko-litewskim, ze szczególnym uwzględnieniem działalności twórców ludowych związanych z ceramiką.

jwowak@onet.eu

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia krótką historię rozwoju garncarstwa na terenach przygranicznych Polski i Litwy, tajniki produkcji siwaków w Polsce – z uwzględnieniem jednego z największych ośrodków (Czarnej Wsi Kościelnej) – oraz czarnej ceramiki na Litwie, wyrabianej w Parku Narodowym Dzūkija, w okolicach Merkinė, nad rzeką Niemen.

Szczególne nacisk położony został na metody pracy, narzędzia, sposoby zdobienia, techniki wypalania oraz sposoby produkcji ceramiki. Dokonano także omówienia wybranych twórców siwaków z Polski oraz czarnej ceramiki na Litwie. Poza tym poruszony został także problem tożsamości narodowej i przynależności etniczno-kulturowej omawianych regionów oraz kontynuacji tradycji wypalania ceramiki wśród młodego pokolenia.

SUMMARY

Pottery grey and black Polish-Lithuanian borderland

The article presents a short story of potteries' development in the borderland of Poland and Lithuania. Moreover, the secrets of production of siwak in Poland, bearing in mind one of the greatest centres, Czarna Wieś Kościelna, as well as black ceramics in Lithuania. The above mentioned black ceramics are being made in the Dzūkija National Park, nearby Merkinė, by the Niemen river.

Particular stress was put on the methods of work, tools, ways of decoration, baking techniques and also new ways of ceramics' manufacture. The selected creators of siwak in Poland and black ceramics in Lithuania have been discussed. It is worth mentioning that the problem of national identity and ethnic and cultural affiliation of presented regions and continuation of firing tradition by young generation has been shown.

SŁOWA KLUCZOWE

ceramika, siwak, glina, czarna ceramika, zdobienia

KEYWORDS

ceramics, siwak, clay, black ceramics, decorations

najczęściej z formowanych ręcznie wałków gliny, układanych na siebie warstwowo i łączonych przez zacieranie (Jaskanis, 1969). Prawdopodobnie już w pierwszej połowie okresu subborealnego, na obszarze Polski północno-wschodniej pojawiły się pierwsze wzmianki o ugrupowaniach paraneolitycznych związanych z ceramiką (Szymański, 1998). Cechą charakterystyczną były ostrodenne naczynia, wykonane z gliny z domieszkami organicznymi i mineralnymi, zdobionymi karbowanymi krawędziami, szeregami wypychanych guzków lub otworów (Brzozowski, 1995). Fragmenty takie odnaleziono w Gibach oraz w 1966 r. w Sejnach – ceramikę i kafle – co jest rzadkością na tym terenie (Ejdlulis, Iwanowska, 2002; Szymański, 1998). Znajdujemy wzmianki o tym, że siwaki występowały na terenach ziem polskich już w odległych czasach starożytnych. Widzimy to na przykładzie ceramiki kultury łużyckiej (1300-500 r. p.n.e.), wśród której występują również naczynia wypalane na barwę czarną (Krukowski, Kostrzewski, Jakimowicz, 1948) o pięknej i dokładnie wypolerowanej powierzchni i, jak na ówczesne czasy, doskonale wypalone. Współczesne metody wypału, zdobienia oraz gładkość powierzchni zbliżone są do ówczesnych wyrobów w ceramice celtyckiej, która pojawiła się w Polsce w III w. p.n.e. (Krukowski, Kostrzewski, Jakimowicz, 1948).

Naczynia przybierały różne formy oraz były rozmaicie zdobione. Z reguły zbliżone kształtem do garnków, o formie kulistej, ze zdobieniami w postaci ukośnych lub zygzakowatych odcisków stempelka oraz dołków przykrawędznych, wyciskanych od wewnętrznej strony. Obok typowych naczyń pojawiały się także przedmioty o zaokrąglonych dnach, esowatych profilach, np.: czary, misy o półkolistym przekroju, niejednokrotnie zdobione otworami przy krawędzi naczyń (Jaskanis, 1969).

Przenikanie się kultur na terenie obecnego Podlasia doprowadziło do odmiennej technologii wytwarzania ceramiki oraz różnorodności zdobień. Najpopularniejsze były garnki tzw. dwustożkowe lub o kształcie jajowatym oraz misy z wywiniętym brzegiem – prawdopodobnie ze względu na przeznaczenie naczyń oraz techniki garncarskie przejęte z tradycji (Krzysztofowicz, 1972). Nie ulega wątpliwości, że ceramika zajmowała wśród prac rękodzielniczych bardzo ważne miejsce. Umożliwiała wykonywanie dużych naczyń (służących do przechowywania np.: płynów), wysokich mis, kubków z uchwytemi lub bez, czarek, pokrywek oraz naczyń o małych gabarytach, przeznaczonych z reguły do codziennego użytku – wszystkich lepionych ręcznie. Większość wyrobów miało już wówczas charakter ponadregionalny – nawiązywały do form i tradycji nie tylko występujących na obszarze obecnego województwa podlaskiego, ale także na terenie zachodniej i środkowej Litwy.

W epoce żelaza wysoki poziom wykonania osiągnęły przedmioty formowane przy użyciu koła garncarskiego (Jaskanis, 1969). Tym samym wyrób naczyń ceramicznych stał się odrębnym zawodem, a produkcja przeszła z rąk kobiet w ręce mężczyzn. Wyroby, które świadczą o użyciu koła garncarskiego odnajdujemy w Polsce już w okresie laterańskim – 400 lat p.n.e. – w związku z pobytem plemion celtyckich (Reinfuss, 1955). Kolejną rzeczą przyczyniło się to do szybszej produkcji oraz po części lepszej jakości wyrobów. Podstawowe formy naczyń to: garnki o krótkim wylewie i zaznaczonej szyjce, czarki z uchwytemi, uchate czerpaki, puchary z pustą nóżką (Jaskanis, 1969).

Największą popularnością cieszą się polskie siwaki wyrabiane w Czarnej Wsi Kościelnej. Nie tylko ze względu na tradycje regionalne, ale przede wszystkim z uwagi na sposób wyrabiania i wypalania oraz archaiczną formę i korzenie garncarskie, które sięgają XVIII wieku na Podlasiu (Jaskanis 1969).

Ceramika regionu Parku Narodowego Dzūkija na Litwie

Korzeni litewskiej ceramiki, jako podstawowej i pierwotnej formy, nie

można przypisać określonemu regionowi. Doskonaliła się ona podobnie jak w Polsce, wraz z postępem cywilizacyjnym i rozwojem Europy. Jej początki odnajdujemy już w starożytności wraz z początkiem osadnictwa (Nałęcz-Dobrowolski, 1913), choć już w V w. p.n.e. na terenach Litwy zauważa się formowanie litewskiej techniki wypalania ceramiki, która tym samym stała się najstarszym pomnikiem kultury danego regionu.

Litewska ceramika (dawna i dzisiejsza) nie jest niczym innym jak najprostszym sposobem wyrobu naczyń, garnków i dzbanków. Dlatego też gliniane wyroby litewskie nie są w swej formie szczególnie wyszukane, podobnie jak i zdobienia. Prawie całkowicie powielają jeszcze przedhistoryczne formy, wpisując się tym samym w formę ekonomiczną (Galaunė, 1930). Jak zauważa V. Šukevičius w epoce kamiennej daje się wyodrębnić trzy podstawowe kształty naczyń glinianych: wąskie naczynia z wysoką szyjką, płaskie naczynia, miseczki czasem z wywiniętą górną krawędzią. Cechą wspólną wszystkich wyrobów było ręczne wykonanie (Galaunė, 1930). Nie znano jeszcze szkliva, przedmioty były tylko i wyłącznie w barwie czarnej (choć czasem pojawiały się w spieczonej barwie gliny). Również zdobienia były tradycyjne: drzewka, romby, punkciki, krzyżowe, ew. szachownica.

Gliniane naczynia, które wytwarzane są obecnie w rejonie Parku Narodowego Dzūkija (w Merkinė) na Litwie, nie odbiegają swoją ornamentyką od tych, które wyrabiano dawno temu. Czarna ceramika na Litwie rozwijała się ok. XVII-XVIII w., gdyż takie naczynia odnaleziono zostały w wykopaliskach archeologicznych, które prowadzono na starym mieście w Merkinė (Černiauskas, Gudavičius, Vaitkevičius, 2004). Wyrób prostej w swej formie czarnej ceramiki był „żywy” aż do końca XIX w., a jej odrodzenie następuje ponownie ok. 1930 r. (Buzas, 1970).

Chociaż wyrabianie naczyń glinianych przeznaczonych do codziennego użytku, z wykorzystaniem metody przypisanej czarnej ceramice, jest bardzo stare i najprawdopodobniej sięga czasów prehistorycznych, to współcześni litewscy garncarze chętnie po nią sięgają. Nawet mimo ogromu pracy jaki muszą włożyć w ich wykonanie. We wsiach pod Wilnem, ludzie przypominają sobie takie czasy, kiedy kobiety często, gdy brakowało im jakichkolwiek naczyń, same musiały je kształtować i wypalać w prowizorycznym piecu (Bouden de Kurtenė–Erenkroicova, 1998). Były to przede wszystkim naczynia przystosowane do codziennego użytku: gotowania i pieczenia mięsa.

Powrót do tradycji wyrobu ceramiki na pograniczu polsko-litewskim

Garncarstwo zaniknęło najprawdopodobniej z przyczyn ekonomicznych oraz braku zapotrzebowania. Spowodowane to było przede wszystkim rozwojem przemysłu i pojawieniem się masowej produkcji. Dopiero w latach 70. XX w. nastąpił jego renesans, choć tylko nieliczni twórcy zajmują się wytwarzaniem przedmiotów z gliny. Dla ceramiki ludowej typowa jest, w dalszym ciągu, produkcja naczyń o charakterze użytkowym (rzadziej dekoracyjnym), ze zdobieniami regionalnymi, motywami folklorystycznymi czy organicznymi, charakterystycznymi dla danego regionu i kultury. Większość pracowni, w których wyrabiane są siwaki w Polsce, znajduje się w Czarnej Wsi Kościelnej, a czarnej ceramiki w Merkinė na Litwie.

Wśród niewielu litewskich twórców, którzy sięgają do tradycyjnych metod wytwarzania ceramiki należą m.in.: Petras Pretkelis, Teresė Janskauskaitė, Džiugas Petraitis, a polskich: Stanisław Mosiej, Jan Kudrewicz, Paweł Piechowski. Choć są to reprezentanci różnych pokoleń, to stosowana technologia pozostała do dzisiaj niezmieniona. Swoje wyroby wykonują według tradycyjnych metod, przyjętych i przekazywanych z pokolenia na pokolenie, korzystając z narzędzi, których używali ich rodzice, dziadkowie, a także i pradziadkowie. Jedne z nielicznych udoskonaleń to: mechaniczne koło garncarskie oraz elektryczny młynek i prasa do gliny.

Fot. 1. Piec do wypału siwaków z paleniskiem z tyłu w Czarniej Wsi Kościelnej (własność Jana Kurdewicza)

Fot. 2. Gotowe siwaki Jana Kurdewicza (Czarna Wieś Kościelna)

Siwaki z Czarniej Wsi Kościelnej

Czarna Wieś Kościelna to jeden z nielicznych ośrodków w Polsce, który na tak dużą skalę wyrabia siwaki. Według tradycji stanowiły one podstawę produkcji garncarskiej, choć sporadycznie wytwarzano tu także ceramikę czerwoną, nieszkliwioną i szkliwioną, w różnych kolorach i odcieniach oraz dachówkę.

Proces technologiczny przebiega podobnie jak na początku. Glinę gromadzi się w specjalnych kadziach (kotuchach), które znajdują się w pracowniach. Z reguły jest to glina o niewielkiej zawartości margla i kamieni. Pozyskuje się ją z zasobów własnych – tzw. metodą odkrywkową – wydobywa się ją ze złoża, czasem nawet na głębokości ok. 5 m, zwozi do domu, składa w kadzi i zalewa odpowiednią ilością wody, by mogła się zlasować, czyli nasiąknąć, co trwa z reguły ok. 7 dni. Następnie przepuszcza się ją przez walec i prasę w celu rozdrobnienia i pozbawienia piasku. Walec dokonuje wstępnej obróbki gliny – odpowietrza ją. W dalszym ciągu nieodzowne są jednak dłonie garncarza. To dzięki sile mięśni ludzkich rozpoczyna się podstawowy proces formowania gotowego wyrobu na kole garncarskim. Ilość użytej gliny zależy od wielkości wykonywanego przedmiotu. Garncarz z reguły „miarę i wagę ma w oku”, choć niektórzy twórcy do wyrobu naczyń o pojemności większej niż 3 litry używali wagi. Nie wystarczyło już tzw. rwanie z ręki.

Czas wyrobu przedmiotów ceramicznych jest różny, zależy od wielkości i wzoru, z reguły jest to ok. kilkunastu minut pracy na kole plus czas na zdobienie. O ile do formowania przedmiotów używa się tylko i wyłącznie własnych dłoni zwilżonych w wodzie (by zachować odpowiednią wilgotność materiału, kształt i formę przedmiotu),

o tyle do zdobienia używa się szynca (gładzika), gąbki, pędzelka, metalowej cykliny, a do odcięcia korpusu – struny. Bardzo ważnym narzędziem jest krzemień, który zwilżony w wodzie służy do gładzenia, usuwania skaz, rys i uzyskiwania połysku wyrobu.

Uformowane naczynia, po zdjęciu z koła garncarskiego, stawiane są w pracowni na drewnianych półkach, umieszczonych pod sufitem, na ok. 3-4 tygodnie, w celu wysuszenia. Wyrób, gdy częściowo już „zdębieje”, poddawany jest wstępnej obróbce: gładzeniu, likwidacji skaz, nadaniu szlif, a na koniec zdobieniu. Do gładzenia używa się wspomnianego już krzemienia, kostki lub mosiężnej sztabki. W ten sposób zaciera się zewnętrzną chropowatą i porowatą powierzchnię gliny. Miejsca obrabiane stają się gładkie, zaczynają odbijać światło i błyszczą. Chociaż znane są też zdobienia przy użyciu ryty wykonanego ostrym narzędziem na wilgotnej, jeszcze plastycznej powierzchni naczynia. Metoda ta, stosowana od neolitu, jest jedną z najbardziej charakterystycznych technik dekoracji polskiej ceramiki wczesnośredniowiecznej. Ornamenty wykonane z pojedynczych linii, które robiono rylcem z patyka lub z kości albo przy użyciu grzebyka o kilku zębach, odnajdujemy niekiedy na całej powierzchni garnków. Jednak najpopularniejsze i najstarsze wydają się być ornamenty geometryczne: okręgi, punkty, linie proste, faliste, łamane, krzyżyki, romby, spirale, jodełki czy szachownice (Jaskanis, 1969).

Tak przygotowany i ozdobiony wyrób trafia do pieca, gdzie następuje proces wypalania. Temperatura wypału jest różna i zależy m.in. od rodzaju gliny, konstrukcji pieca i metody wypału. W pełni załadowany piec opala się głównie drewnem liściastym, np.: brzoza, osika

Fot. 3. Gotowe siwaki Pawła Piechowskiego (Czarna Wieś Kościelna)

Fot. 4. Gotowe wyroby Stanisława Mosieja (Czarna Wieś Kościelna)

Fot. 5. Ceramika Teresė Jankauskaitė

Fot. 6. Piec do wypału czarnej ceramiki z paleniskiem z przodu w Pelekiškė (własność Teresė Jankauskaitė)

Fot. 7. Ceramika Petrasa Pretkelisa

(ale coraz częściej iglastym, np.: sosną oraz świerkiem) (fot. 1). Trwa to z reguły ok. 24 godz., w zależności od wielkości komory i liczby wypalanych prac. Nie lada sztuką jest palenie w takim piecu, osiągnięcie pożądanej temperatury i odpowiednie jej utrzymanie, by naczynia nie popękały, a ogień nie zgasł. Tajemnicą siwaków i ich produkcji jest faza końcowa, w której to piec zostaje szczelnie zamknięty, a na ogień zarzuca się smolinę, czyli sosnę żywiczną (następuje redukcja). Brak dostępu tlenu powoduje powstanie barwy jasno- lub ciemnoszarej. Piec po zamknięciu należy bardzo dokładnie uszczelnić, przysypując piachem, pozostawiając jedynie 30-centymetrową szczelinę między konstrukcją z desek a zamknięciem furty piecowej z cegieł. Całość uszczelniania pieca wraz z otworem na odprowadzenie dymu (kominem) zajmuje kilkanaście minut.

Piec do wypału wykonany jest z cegły szamotowej, posiada komorę, w której ustawiane są wyroby, a pod nią znajduje się palenisko. Aby siwaki były w pełni wartościowe, sklepienie, podobnie jak ściany pieca, musi być także wykonane z cegieł. By proces produkcji mógł być prowadzony przez cały rok piec w Czarnej Wsi Kościelnej są zadaszone i częściowo umieszczone w ziemi. Nad powierzchnią pozostaje tylko komora, a do paleniska, które znajduje się z tyłu pieca, bardzo często trzeba schodzić. Tak zasypany piec po ok. 2 dobach jest otwierany. W tym czasie wyroby stygną i następuje utwardzenie typowej dla siwaków barwy (fot. 2-4).

Ceramika z Merkinė

Prawdziwy powrót żywej, czarnej ceramiki w Merkinė datuje się na 1968 r., kiedy to Stanislavas Mašala przypomniał sobie, jak to jego babcia E. Kilickaitė-Mašalienė wykonywała garnki. Wiosną 1968 roku w gospodarstwie S. Mašali, we wsi Kačingė, postawiono piec przystosowany do wypału czarnej ceramiki (Buržinskinė, 2007). W 1971 r. odbył się zjazd twórców poświęcony czarnej ceramice. Przygotowane przez nich przedmioty wypalano w piecu u S. Mašali w Kacingė. Od tego też momentu można oficjalnie uznać, że na Litwie pojawiły się ponownie tradycje tworzenia czarnej ceramiki (Jacėnaite, 2005). Wiązało się to również z odnalezionymi w okolicy odpowiednimi kolorystycznie i jakościowo pokładami gliny. Z czasem, zaczęto kupować gotową masę ceramiczną w Kamintiškė lub Pelekiškė (Buzas, 2004). Wyrabiano ją nogami lub używając kierata. Przedmioty wykonywano na dwa sposoby: ręcznie lub na kole garncarskim. Metody ręcznej używała babcia S. Mašali, która na kuchennym stole lepila z gliny naczynia. Taki sposób obróbki gliny znany jest w Europie już od połowy II w. p.n.e. Jak już wspomniano, początkowo było to zajęcie kobiet, które lepily ręcznie naczynia przystosowane do przyrządzania, spożywania i przechowywania posiłków. Uformowane wałeczki gliny nakładały na siebie i zacierały, budując

naczynie. Gotowe wyroby po wyschnięciu wypalano w ogniskach lub prymitywnych piecach.

Metodę ręcznego wyrabiania gliny stosuje T. Jankauskaitė, która pracuje i tworzy w Pelekiškė. Dzięki temu jej naczynia, rzeźby, biżuteria, przedmioty codziennego użytku stają się unikatowe. Każda rzecz (miseczka, dzbanek, flakon, ozdoba, lampa, itp.), która wychodzi spod jej rąk, jest przemyślaną do końca realizacją wizji autorki (fot. 5). Swoje wyroby jako jedna z nielicznych sygnuje emblematem w postaci słoneczka z literą „T” w środku. Do zdobienia i polerowania używa agatu, co daje „romantyczny połysk” oraz narzędzi wykonanych samodzielnie z różnych dostępnych materiałów (np.: do robienia otworów, rysowania linii czy innego rodzaju zdobień). Jej ornamentyka nawiązuje do natury – w większości są to liście i motywy kwiatowe. Jako jedyna zastosowała w swoich wyrobach, znaną już od XV w., technikę nalepiania ornamentów, stosowaną dawniej przy wyrobie kaflów. Łączy ze sobą różne materiały (np. wianuszki z kwiatów i roślin leśnych zestawia z ceramiką). Wypalanie odbywa się minimum dwa razy w roku. Niewielki piec, z paleniskiem umieszczonym z przodu, znajduje się obok domu i wkopany jest w ziemię. Górny otwór służy do wkładania wsadu i odprowadzania dymu (fot. 6). Wykonany jest z cegły szamotowej, ale bez komina. Jest to jedna z tajemnic produkcji czarnej ceramiki. Otwór przykryty jest grubą blachą, na nią nakładana jest kolejna, większa blacha już na stelażu, dzięki czemu piec łatwiej zamknąć, a do wypalanych wyrobów dociera więcej dymu. Petras Pretkelis pracując na kole, wykonuje tradycyjne przedmioty oraz realizuje przede wszystkim zamówienia na konkretne naczynia codziennego użytku (flakony, dzbanki, miski, kubki). Jego wyroby różnią się nie tylko kształtem, ale także i barwą, przypominając po części polskie siwaki. Glinę również kupuje, choć kiedyś wydobywał, gromadził i przygotowywał ją sam. Jednak wygodniejszy dla niego jest zakup gotowych kostek gliny, wolnych od zanieczyszczeń i piasku. Zdobienia jego wyrobów nawiązują do tradycyjnych wzorów i motywów zaczerpniętych z kultury litewskiej. Obok typowych wyrobów ceramicznych wykonuje także figurki ptaków („sowy straszaki”) oraz płaskorzeźby ze scenami rodzajowymi.

Piec do wypału, z paleniskiem umieszczonym z przodu, znajduje się koło domu mieszkalnego, umieszczony jest w ziemi i posiada zadaszenie. Dzięki temu wypał może odbywać się przez cały rok.

W celu uniknięcia pęknięć wypalanych przedmiotów, musi być zachowana odpowiednia procedura wypału i suszenia wyrobów znajdujących się w piecu. Zbyt wysoka temperatura, nierówna grubość wyrobu lub poruszenie wsadu przez płomień, prowadzi do powstawania wad wypalanych przedmiotów. Gdy wsad ostygnie, należy delikatnie wyjąć zawartość pieca i oczyścić wyroby z osadów sadzy.

Używa się do tego wody z detergentem, płukanie powtarza się nawet kilkanaście razy. Zabieg ten finalizuje długotrwały proces powstawania czarnej ceramiki litewskiej (fot. 7).

Tajemnica czarnej litewskiej ceramiki tkwi w barwie, którą uzyskuje się m.in. poprzez odpowiednią temperaturę wypału, wybór rodzaju gliny (bogatej w związki żelaza) i opału oraz dokładne zasypywanie pieca (Krzywiec, 1954). Do wypalania używa się drewna sosnowego i świerkowego. Na koniec procesu, po ok. 24 godz., pozostałe drewno jest wyciągane, zostaje tylko żar, na który zarzuca się smolinę z zielonymi gałązkami świerku żywicznego i często zieloną roślinnością, które dają dużo sadzy oraz dużą ilość dymu, potrzebne do uzyskania barwy czarnej czerepu (w przeszłości w celu zintensyfikowania barwy dodawano krowie łajno). Zasypywanie górnej części pieca i uszczelnianie paleniska odbywa się przy użyciu piachu oraz darniny.

W celu oceny jakości czarnej ceramiki niektórzy garncarze sprawdzają „dźwięk wyrobu”, który powinien naśladować ton charakterystyczny dla uderzanego szkła. Jest to jedna z niezawodnych metod sprawdzająca autentyczność i wartość czarnej ceramiki litewskiej.

Kontynuacja tradycji ceramicznych w Polsce

Idea wytwarzania tradycyjnych wyrobów glinianych jest nadal żywa. Świadczy o tym potrzeba powrotu do korzeni ceramiki, popularna wśród młodzieży. Przykładem tego jest sejneński Ośrodek „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” oraz suwalski Ośrodek Wsparcia w Lipniaku, które w praktyce przekazują wiedzę z zakresu rękodzieła. Podobne warsztaty prowadzone są w Węgorzewie, Mrańowie, Giżycku czy Bielsku Podlaskim. Niestety nie wykonuje się tam ceramiki siwej czy też czarnej (poza Bielskiem Podlaskim), choć są one w planach.

PODSUMOWANIE

Obserwując dzisiaj wyroby ludowe oraz warsztaty garncarskie i sposoby zdobienia daje się zauważyć, że ulegają one ciągłym przemianom. Jednak twórcy z Czarnej Wsi Kościelnej i Merkinė pozostają wierni obyczajom i tradycjom, bardzo często przekazywanym z pokolenia na pokolenie – dzięki nim możemy poznawać historię i tajniki warsztatu garncarskiego. Choć wyroby z pracowni ludowych są może skromniejsze od produkcji przemysłowej, mniej efektowne, to dzięki swojej oryginalności górują nad wyrobami masowymi.

Nie trudno sobie wyobrazić, że obecny rozwój techniki i postęp cywilizacyjny, mechanizacja procesu produkcji, import z krajów azjatyckich, powstawanie nowoczesnych zakładów – fabryk ceramicznych, gdzie ludzka praca ręczna zastąpiona została maszyną, gdzie wykonanie zwykłej donicy zajmuje chwilę, powoduje, że

garncarstwo ludowe odejdzie do lamusa. Nie powinno się jednak pozwolić, aby zaprzestano twórczości ludowej. W dobie mody na produkty eko, nie tylko w mieście, ale i na wsi, jest na to szansa.

Wyroby ceramiczne, powstające na pograniczu polsko-litewskim, mimo bezpośredniego sąsiedztwa zachowują odrębność wynikającą z tradycyjnych metod wytwarzania. Specyfika wypału oraz zdobienia siwaków i czarnej ceramiki wskazuje na jednoznaczne różnice w technologii ich produkcji, wpływające także na ich odmienną barwę. Głównymi wyznacznikami są przede wszystkim różnice: składy chemiczne glin, metody zdobienia, używane narzędzia, rodzaj drewna, czas i temperatura wypału, odmienne umieszczenie paleniska, budowa pieca oraz związana z tym atmosfera w komorze.

LITERATURA:

- Bouden de Kurtenė-Erenkroicova C. (1998), *Kelios pastabos apie Vilniaus vaivadijos etnografią, Etnografija. Metraštis 2-3. 1992-1993*, Vilnius
- Buržinskienė E. (2007), *Pokalbiai apie puodus ir puodžius*, Subartonyms. Marcinkonyms
- Buzas J. (1970), *Merkinėškių verslai, Merkinė*, Vilnius
- Ejdulis A., Iwanowska G. (2002), *Osadnictwo w dorzeczu Marychy. Badania powierzchniowe i sondażowe na Ziemi Puńskiej i Sejneńszczyźnie [w:] „Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001”*, Materiały z konferencji, Białystok, 6-7 grudnia 2001, red. M. Karczewska, M. Karczewski, Białystok
- Gailutė R. (1997), *Juodosios keramikos paslaptys*, nr 26, Šlacinis
- Galaunė P. (1930), *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, L.U. Humanitarinių Mokslų Fakulteto Leidinys, Kaunas
- Jaskanis D. (1969), *Muzeum w Białymstoku, Pradzieje Białostoczczyzny*, Wyd. Arkady, Warszawa
- Kopciała J. (red.) (1991), „Rocznik Suwalsko-Mazurski”, t. I, Rada Naukowo-Wydawnicza Suwalskiego Towarzystwa Kultury, Suwałki
- Krzysztofowicz S. (1972), *O sztuce ludowej w Polsce*, Wiedza Powszechna, Warszawa
- Krzywiec R. (1954), *Technologia rzemiosła garncarskiego. Historia pieca garncarskiego*, część druga, PWN, Poznań-Wrocław
- Nałęcz-Dobrowolski M. (1913), *Ceramika i szkło. Szkic historyczny*, Nakład Towarzystwa Opieki nad zabytkami przeszłości, Warszawa
- Reinfuss R. (1955), *Garncarstwo ludowe*, Wyd. Sztuka, Warszawa
- Szymański P. (1998), *Żubronajcie – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny [w:] „Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początków ery nowożytnej”*, pod red. M. Karczewskiego. Materiały z konferencji w Białymstoku, 14-16 maja 1997, Białystok
- Ūdraiūtė I. (2006), *Lietuvių liaudies keramika XIX a. vidurys – XX a. pirma pusė. Rinkinio katalogas*, Vilnius

Autor dziękuje Stanisławowi Mosiejowi, Janowi Kurdewiczowi i Pawłowi Piechowskiemu z Czarnej Wsi Kościelnej oraz Teresė Jankauskaitė, Petrasowi Pretkelis i Džiugasowi Petraitis z Merkinė za udzielenie wywiadów.

Autor zdjęć: Jarosław Wowak

Szanowni Państwo – Profesorowie, Doktorzy, Doktoranci

Zachęcamy do nadsyłania publikacji. Także w języku angielskim.

Publikacja u nas to 4 pkt. w ocenie MNiSW oraz obecność w następujących bazach: BazEkon, Index Copernicus oraz BazTech. Artykuły po opublikowaniu są również dostępne w portalu informacji technicznej www.sigma-not.pl i na stronie www.szklo-ceramika.pl.

Szczegółowe informacje nt. przyjmowanych do druku tekstów znajdą Państwo w zakładce „Dla Autorów” na stronie www.szklo-ceramika.pl.

Z wyrazami szacunku

Redakcja